

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНИ

ТРОЯН Сергій Станіславович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин і країнознавства,
Рівненський інститут слов'язнознавства Київського славистичного університету

Автор визначив особливості цивілізаційно-культурного розвитку України під впливом сучасних глобалізаційних процесів. Цей розвиток передбачає активну участь у цивілізаційному діалозі на основі міжкультурної комунікації глобального суспільства.

Ключові слова: глобалізація, цивілізація, культура, феномен

На сьогодні існує велика кількість визначень поняття «цивілізація». Причому у цих визначеннях цивілізації ключовим словом залишається «культура», переважно культура духовна, що характеризує і спільноти, і співтовариства людей. З цієї точки зору під цивілізацією ми маємо на увазі найвищий рівень культурної спільності різних суб'єктів: окремих людей, країн, соціальних груп, народів, націй тощо. Глобалізація в контексті сучасної цивілізаційної еволюції є порівняно новою і найвищою стадією розвитку давно і добре відомого процесу інтернаціоналізації (транснаціоналізації) численних аспектів суспільного життя. Перефразовуючи вислів відомого російського історика М. Болховітінова про те, що міжнародні відносини з точки зору возз'єднання Східної та Західної півкуль розпочалися з епохи відкриття Нового світу і політики тодішніх великих держав [7], ми можемо стверджувати про доленосне значення рубежу XV – XVI ст. у започаткуванні глобалізаційних процесів.

Пройшовши в своєму розвитку низку етапів, пов'язаних із створенням міжнародної системи капіталу, колоніалізму, науково-технічних зв'язків, новітніх комунікаційних технологій і т.д., глобалізація нині відображає об'єктивний процес активізації взаємопроникнення та взаємозалежності сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у світовому масштабі. Вони не лише долають національні бар'єри, а й поєднують на перший погляд несхожі та різновекторні явища. Глобальний масштаб означає включення у їх сферу практично всіх країн і народів, культур і цивілізацій. Не є винятком і український сегмент, аналіз якого в контексті сучасних глобалізаційних процесів уже давно привертає увагу дослідників. Водночас віддамо належне науковцям, які на високому професійно-фаховому рівні прагнуть осмислити цивілізаційний вимір сучасного суперечливого розвитку України на фоні в тому числі далеко неоднозначних глобалізаційних процесів [1; 3; 8; 12-13; 18]. Ми пропонуємо, і в цьому оригінальність дослідження, характеристику цивілізаційно-культурного феномену України на основі п'яти визначальних контекстів (маркерів і водночас «проблемних зон», за визначенням А. М. Киридон [6, с. 33]) – цивілізаційного розлому, пострадянського синдрому, культурної ідентичності, лімітрофності, революції.

Україна, за визначенням С. Хантінгтона, належить до так званих «розколотих» цивілізацій регіонального чи локального рівня (М. Михальченко [11]). Ми дотримуємося точки зору, що локальна цивілізація — це окреме самобутнє цивілізаційне утворення, неповторний синтез соціокультурних, етнонаціональних, релігійних, технологічних та інших особливостей, притаманних великій групі людей, об'єднаних спільністю духовних цінностей, історичних доль і геополітичних домагань. Водночас, наша держава знаходиться на перехресті трьох великих і потужних цивілізаційних просторів – західноєвропейського, євразійського, ісламського — і в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо відповідних культурно-цивілізаційних орієнтацій. Звідси, належність України до периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє визначити її приналежність до розколотих цивілізацій.

При цьому вона має необхідний потенціал, щоб стати єдиною культурно-цивілізаційною системою в плані цінностей та ідентичності. Але водночас ситуація невизначеності може залишатися ще довго і призводити до кризових явищ у міжцивілізаційних відносинах. У таких країнах, як наша, великі групи належать до різних цивілізацій та постійно йде протиборство між ними: кожна намагається визначити країну як свій політичний інструмент та зробити свою мову, релігію і символи державними. Окрім того, сили відштовхування розколюють ці країни на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств. Водночас, на нашу думку, наявність ознак внутрішнього розколу української цивілізації, не прирікає її на безперспективність. Для України, як важливої на сьогодні

другорядної регіональної держави, моделі співіснування різних етнічних груп і цивілізацій, необхідно й оптимально залишитись єдиною, зміцнювати незалежність, мати тісні стосунки з Росією і водночас розвивати дружні зв'язки із Заходом.

Загалом спільна історія проживання в Радянському Союзі, а ще ширше — «дружби» з Росією з часів Переяславської Ради 1654 року — продовжують накладати серйозний відбиток на перебіг суспільно-політичного розвитку новітнього українського суспільства. Певна його частина навіть продовжує ідентифікувати себе з неіснуючою державою, що відповідним чином позначається як на ситуації цивілізаційного вибору України, так і визначення культурної ідентичності представників нашого суспільства.

Загальновідомо, що частина мешканців Центру, Півдня і Сходу України вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до західних українців; західні українці — до поляків, аніж жителів Донбасу; жителі Донбасу і Криму — до росіян і білорусів порівняно з жителями Центральної та Західної України. До того ж слід враховувати, що «регіональні або локальні ідентичності превалюють над загальнонаціональною, яка лежить в основі модерних політичних націй» [5]. Вповні обґрунтованою уявляється точка зору доктора філософських наук, завідувача відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ А. Єрмоленка, що в Україні є західна і східна цивілізаційні ідентичності [4]. Іншими словами, можна говорити про наявність хоча й суперечливого, але реально існуючого моменту ідентифікації українських суспільних зрізів із західно-європейською і російською (у широкому розумінні — контекст пострадянського синдрому історичної спільності) цивілізаціями. Це відображається на особливостях характеру культурної ідентичності.

Відповідний контекст визначається біаспектністю підходу. З одного боку, ми маємо розглядати нашу культурну ідентичність у загальноцивілізаційному вимірі, а, з другого, з точки зору єдності загальноукраїнської культурної ідентичності. Очевидно, що обидва аспекти органічно взаємопов'язані та нерозривні. Водночас тут приховані і серйозні колізії нашого розвитку. Погодимось з точкою зору заступника директора Національного інституту стратегічних досліджень Юлії Зерній, яка стверджує: «Стає дедалі очевиднішим, що дві України — це не економічні диспропорції, не політичні табори, хоча й вони теж. Дві України — це дві ідентичності, які мають до того ж виразну цивілізаційну прив'язку. Перша. Українська, традиційна, проєвропейська. Друга. Малоросійська, з імперським (радянським) компонентом, виразно антизахідна, а відтак за багатьма ознаками — азійська. Маємо визнати, що у багатьох своїх вимірах ці ідентичності є не компліментарними, а в окремих проявах — антагоністичними» [5].

Зауважимо, що феномен цих двох ідентичностей закладений відмінністю розуміння геополітичного вектору розвитку, ціннісних орієнтацій, структури історичної пам'яті, культурної та політичної практики, релігійної приналежності їх носіїв. Тому від балансу двох ідентичностей залежатиме, а) чи буде Україна демократичною європейською державою з виразним національним обличчям, повноправним суб'єктом міжнародної політики; б) чи наша держава і суспільство розчиняться у євразійському просторі, де неминуче потраплять до зони тяжіння російського геополітичного і культурно-цивілізаційного чинника. Отже, в Україні не вирішена до кінця проблема подолання системної «кризи культурно-цивілізаційної самоідентичності», яка хоча і притаманна більшості сучасним державам світу, в зв'язку із процесами глобалізації, але в нашій країні відчувається особливо гостро [16, с. 159]. Не в останню чергу це зумовлено тим, що відсутня спеціальна, послідовна державна політика в цьому напрямку.

У такому складному і суперечливому контексті Україні доводиться здійснювати свій національний проект. На нашу думку, його успіх може бути досягнутий на шляху поступового, делікатного, толерантного, але неухильного утвердження демократичної національної ідентичності, європейської за цивілізаційною ознакою.

З огляду на попередні «проблемні зони» культурно-цивілізаційного виміру України під кутом сучасних глобалізаційних процесів важливої ваги набуває проблема її лімітрофного положення (від латин. *limitrophus* — прикордонний — назва держав, які утворилися після Жовтневої революції 1917 року на окраїні колишньої Російської імперії: Естонія, Литва, Латвія, Фінляндія [14]).

Український філософ, політолог, соціолог М. Михальченко на основі соціокультурної методології розробив загальну концепцію трансформацій і модернізацій суспільств перехідного характеру у світлі діалогу цивілізацій і культур. Фактично її складовою стала концепція трансформації і модернізації України останньої чверті ХХ і початку ХХІ століття [9-10] через призму аналізу особливостей її лімітрофності — проміжного, міжцивілізаційного простору між західною і російсько-євразійською цивілізаціями. Зауважимо, що таке лімітрофне становище неоднозначно оцінюється. Так, Європа (натовська) вважає східні кордони України лінією розмежування між Європою і Росією (Росія з тюрксь-

кими анклавом і є окремою російсько-євразійською цивілізацією). З іншого боку, Росія вважає західні кордони України лінією розмежування між НАТО і простором СНД, який розглядає як зону своїх особливих інтересів [19].

Лімітрофне положення — це проміжне становище або стан. Якщо народ лімітрофа не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематично створити і свою локальну цивілізацію. Україна є лімітрофом у трьох вимірах. У геополітичному вона опинилася між НАТО і Росією. В економічному — між країнами з переважно ринковою, економікою Заходу і державно-монополістичною під контролем нового правлячого класу економікою Росії. У духовно-моральному — між тоталітарно-моноідеологічним минулим і багато в чому невизначеним майбутнім у формі фактично лише ідеї про правову, демократичну, соціально орієнтовану державу. Усі три зрізи характеризують прикордонний, перехідний характер української держави і суспільства.

Звідси як проблемність, так і політична необхідність віднайти свій шлях розвитку, своє місце у світі глобальних зрушень із врахуванням переваг моделі так званої «м'якої модернізації» і особливостей власної української культурно-цивілізаційної ідентичності.

Багато надій і сподівань у цьому плані покладалося на перспективи і можливості, пов'язані з Помаранчевою революцією. Можна навіть говорити, що в її результаті в Україні встановилася хоча й нестійка, але все ж цивілізаційна рівновага, що зміцнило на певний час позиції нашої держави у світлі глобалізаційних процесів і викликів.

Науковий (і не тільки, а й політичний, публіцистичний, ідеологічний тощо) аналіз контексту подій на зламі 2004 – 2005 рр. в Україні дозволив дати їм різні – часто діаметрально протилежні – визначення: «революція», «спонтанний виступ мас», «антидержавний переворот», «комплекс політичних технологій»... Ми в погляді на «український мирний вибух» наближені до точки зору вітчизняного політолога В. Якушика, який веде мову про «політичну і духовно-цивілізаційну революцію» [17]. Інша справа полягає в проблемі її завершеності. На прикладі Помаранчевої революції ми маємо очевидно справу з її незавершеним варіантом.

Важливо відзначити, в тому числі з точки зору культурно-цивілізаційного та глобалізаційного вимірів революційних подій в Україні, що їх доречно і необхідно розглядати як мінімум у трьох вимірах — «помаранчевому», «біло-голубому» та ціннісному або духовно-цивілізаційному [17].

Перший вимір — помаранчевий — формально пов'язаний з кольором символіки політичних сил, які здобули перемогу. У глибшому контекстуальному розумінні мова йде про визнання майже всіма учасниками політичного процесу права сторони-переможниці на встановлення свого інституційного домінування. Це означає, що «помаранчеві» отримали можливість офіційно від імені держави проголосувати свої концепції та лозунги. У цьому розумінні революція 2004 – 2005 рр. була специфічним поєднанням ідей демократизму, україноцентризму або українофільства, євроатлантизму. Під оранжевими прапорами навіть намітився своєрідний цивілізаційний союз національної буржуазії з робітничим класом Сходу та Півдня України.

Другий вимір — біло-голубий — від кольору символіки Партії регіонів і її союзників — основних противників «оранжевих» — мав «канонічно православне», «пострадянське», євразійське консервативне цивілізаційне наповнення. Ця революція відбувалася переважно на Півдні та Сході України серед широких неукраїнофільських мас населення, які усвідомили себе в якості особливого суб'єкту цивілізаційного процесу в Україні. Змістовно «біло-голубий революційний порив» знайшов вираження у боротьбі значної частини поліетнічного українського народу за свої законні політичні та культурні права, які не здатні забезпечити ні кучмізм, ні оранжизм, ні будь-який інший рух, зорієнтований на замовчування докорінних цивілізаційних проблем українського суспільства перед обличчям викликів глобалізованого світу.

Третій вимір — духовна, цивілізаційна революція — «спільна для всього українського народу революція духу, торжества цінностей плюралізму і толерантності в душі народу, стратегічна орієнтація на єдність у багатоманітності» [17]. Можна констатувати, що Помаранчева політична революція була водночас і незавершеною цивілізаційною революцією. Для такого висновку є кілька підстав: по-перше, вона намагалася реалізувати задачу кардинального реконструювання всього пострадянського простору на основі зміни загальної парадигми його розвитку. в тому числі й культурно-історичної; по-друге, завдяки революційним подіям у 2004 – 2005 рр. цивілізаційна євроатлантична тенденція досягла відносної переваги у протистоянні з євразійською тенденцією; по-третє, внаслідок прямого зіткнення суспільних сил, які представляли ці дві тенденції і дві геополітичні орієнтації, був досягнутий якісно новий духовний стан українського суспільства як на даний час біцивілізаційного і білінгвістичного.

Загалом у результаті Помаранчевої революції в українському суспільстві зміцнилися цінності культурно-цивілізаційного плюралізму. У зв'язку з цим найважливіше цивілізаційне, геополітичне і глобальне питання для України після 2004 – 2005 рр. сформулював відомий представник української діаспори Б. Гаврилишин: «Україна стоїть перед серйозним вибором, який матиме наслідки і для всього західного світу. Це вибір між інтеграцією євроатлантичною і євразійською» [2].

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів і посилення їх впливу на характер і особливості цивілізаційної еволюції в сучасному світі слід розглядати як імператив, вимогу часу. Потужно зростають транснаціональні переміщення капіталів, послуг і людських ресурсів, технологічна інтеграція, розгортається інформаційно-комунікаційна революція, пов'язана насамперед з Інтернетом. У цьому сенсі для України важливо врахувати і використати можливості глобалізації, щоб не залишитися обабіч світових процесів. Це має пряме відношення і до контексту сучасного українського культурно-цивілізаційного виміру, зокрема у сенсі погляду на Україну як на окрему геополітичну й історико-культурну реальність у сучасному глобальному світі. Принаймні для України обов'язково потрібна національна стратегія адаптації до цих процесів. Вона «повинна передбачати відновлення власного цивілізаційного ритму, культурно-етнічної самоідентифікації українського суспільства на підставі творчо усвідомленої і модернізованої тисячолітньої національної культури, збагаченої кращими зразками сучасної глобальної цивілізації» [15]. Такий розвиток має враховувати активну участь у культурно-цивілізаційному діалозі на основі міжкультурної комунікації глобального суспільства. Водночас від виступає важливим засобом збереження кращих рис української ідентичності при активному включенні України в глобалізаційні процеси.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдяк В. І. Україна в сучасних глобалізаційних процесах: загрози і виклики національній державі / В. Бурдяк // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів: ЦПД, 2008. – С. 226-232.
2. Гаврилишин Б., Вишневикий Ю. Украина: выбор цивилизации / Б. Гаврилишин, Ю. Вишневикий // Киев Weekly. Украина и мир за неделю. – 2004. – № 40 (131), 29 октября - 5 ноября.
3. Горський В. С. Україна на порозі планетарної цивілізації / В. Горський // Практична філософія. – 2001. – № 2 (3). – С. 214 – 220.
4. Єрмоленко А. Виступ на круглому столі Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання / А. Єрмоленко // Форум націй: газета Конгресу національних громад України. – 2007. – Серпень. – № 8 (63).
5. Зерній Ю. Виступ на круглому столі Цивілізаційні ідентичності в регіонах України: відмінності та проблеми їхнього подолання / Ю. Зерній // Форум націй: газета Конгресу національних громад України. – 2007. – Серпень. – № 8 (63).
6. Киридон А. М. Російсько-грузинський конфлікт 2008 року в причинно-наслідковому вимірі / А. М. Киридон // Форум: суспільно-політичний журнал. – 2008. – № 2 (7). – С. 33-40.
7. Комиссаров Б. Н. Ас отечественной американистики / Б. Комиссаров: [Режим доступу] <http://america-xix.org.ru/library/komissarov-bolkhovitinov/printable.html>
8. Коппель О. А. Україна в контексті світових цивілізацій / О. А. Коппель // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 32. Ч. 1. – К.: КНУ ім.Т.Шевченка, 2002. – С.18-23.
9. Михальченко М. Лімітроф Європи: випадковість чи доля України? / М. Михальченко // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С.34-39.
10. Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / М. Михальченко. – К.: Інститут соціології НАН України, 2001. – 440 с.
11. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент: Український науковий журнал. – 2003. – № 1. – С. 19-28.
12. Новакова О. В. Модернізація українського суспільства у контексті глобальних загальноцивілізаційних змін / О. В. Новакова // Грані. – 2001. – № 3 (17). – С.37-44.
13. Павленко Ю. В. Україна в системі глобальної цивілізації / Ю. В. Павленко // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 224-236.
14. Словopedia: Толковый словарь Ушакова: [Режим доступу] <http://www.slovopedia.com/3/203/796954.htm>
15. Тітарчук В. Український чинник у творенні світової цивілізації / В. Тітарчук // Віче. – 2008: [Режим доступу] <http://www.viche.info/archive/2008/24/>
16. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / За ред. А. С. Гальчинського. – К.: НІСД, 2004. – 344 с.
17. Якушик В. М. Политические и цивилизационные аспекты украинской революции / В. М. Якушик: [Режим доступу] <http://www.3dway.org/node/6052>
18. Ямко Н. М. Україна в Європейській цивілізації / Н. М. Ямко // Філософія, соціологія, політологія: Зб. наук. пр. – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 56-62.
19. Trojan S. Ogólnoeuropejski kontekst samoidentyfikacji procesów integracyjnych na przestżeni postradzieckiej / S. Trojan // Przeszłość, terażniejszość i przyszłość integracji europejskiej / Pod red. M. Klimeckiego, H. Szczehowicz. – Włocławek: PWSZ, 2008. – S. 105-110.

Троян С. С. Глобалізація и цивілізаційно-культурологічний феномен України. / Ровненський інститут славянознавства Київського славистического університета.

Автор определил особенности цивилизационно-культурного развития Украины под влиянием современных глобализационных процессов. Такое развитие предвидит активное участие в цивилизационном диалоге на основании межкультурной коммуникации глобального общества.

Ключевые слова: глобализация, цивилизация, культура, феномен.

Troyan S. Globalization and civilized-cultural phenomenon of Ukraine / Rovno slovenical institute Kyiv slovenical university.

Author has defined the peculiarities of the civilized-cultural development of Ukraine under the influence of the modern global processes. This development foresees the active participation in the civilized dialogue on the base of the intercultural communication of the global society.

Keywords: globalization, civilization, culture, phenomenon.